

QADRIYATLARNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Malohat Xidirova

Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti.

xidirovamalohat848@gmail.com

Elinur Eshdavlatova

Guliston davlat pedagogika instituti

Pedagogika yo'nalishi 4-kurs talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18965899>

Annotatsiya. Mazkur maqolada qadriyatlarning inson hayotidagi o'rni, shaxs kamoloti, oila tarbiyasi hamda jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi.

Qadriyatlar insonning dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiruvchi muhim ma'naviy omil sifatida yoritiladi. Shuningdek, maqolada milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mazmun-mohiyati, ularning yosh avlod tarbiyasidagi roli hamda jamiyat barqarorligini ta'minlashdagi o'rni ochib beriladi.

Ilmiy manbalar hamda zamonaviy ijtimoiy-pedagogik tadqiqotlar asosida qadriyatlarning shaxs ijtimoiylashuvi, ma'naviy kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri keng tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida qadriyatlarning transformatsiyasi, milliy qadriyatlarni asrash va ularni yosh avlod ongiga singdirish zarurati ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: qadriyat, aksiologiya, ma'naviyat, axloqiy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, shaxs kamoloti, oila qadriyatlari, ma'naviy tarbiya, jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy barqarorlik, madaniyat.

Insoniyat taraqqiyoti tarixida qadriyatlar ijtimoiy hayotni tartibga soluvchi eng muhim ma'naviy omillardan biri sifatida namoyon bo'lib kelgan. Har bir jamiyat o'zining tarixiy rivojlanish jarayonida muayyan qadriyatlar tizimini shakllantiradi va jamiyat hayoti aynan shu qadriyatlar asosida tartibga solinadi. Qadriyatlar inson faoliyatining maqsadi, yo'nalishi va mazmunini belgilovchi muhim ijtimoiy-madaniy hodisa hisoblanadi. Shu sababli qadriyatlar masalasi falsafa, sotsiologiya, pedagogika, psixologiya va madaniyatshunoslik fanlarida alohida ilmiy tadqiqot obyekti sifatida o'rganilib kelinmoqda.

Qadriyatlar inson hayotining barcha sohalariga ta'sir ko'rsatadi. Insonning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari, hayotiy maqsadlari va ijtimoiy xulq-atvori ko'p jihatdan uning qadriyatlari bilan belgilanadi. Qadriyatlar inson uchun muhim bo'lgan ma'naviy mezonlar tizimi bo'lib, ular shaxsning jamiyatdagi o'rnini, ijtimoiy faoliyatini va hayotiy qarorlarini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Shu ma'noda qadriyatlar inson hayotining ma'naviy poydevori sifatida namoyon bo'ladi.

Falsafiy nuqtai nazardan qaralganda, qadriyatlar insonning borliqni baholash jarayoni bilan bevosita bog'liq bo'lgan hodisadir. Inson o'z faoliyati davomida turli hodisalar, voqealar va ijtimoiy jarayonlarga baho beradi hamda ular orasidan o'zi uchun muhim bo'lganlarini tanlaydi. Ana shu tanlov jarayoni qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Falsafada qadriyatlar nazariyasi aksiologiya deb ataladi. Aksiologiya inson uchun muhim bo'lgan moddiy va ma'naviy ne'matlarning mohiyatini, ularning jamiyat hayotidagi o'rnini hamda inson faoliyatiga ta'sirini o'rganadi.

Qadriyatlar masalasi qadimgi davrlardan buyon mutafakkirlarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Qadimgi yunon faylasuflari inson hayotida ezgulik, adolat, donishmandlik va fazilat kabi qadriyatlarning muhimligini ta'kidlaganlar.

Xususan, Aristotel o'zining axloqiy qarashlarida inson hayotining maqsadi baxt-saodatga erishish ekanligini ta'kidlab, bu jarayon fazilatli hayot orqali amalga oshishini ko'rsatadi. U shunday yozadi: "Inson hayotining maqsadi ezgulik va baxtga erishishdir, bu esa fazilatli hayot orqali amalga oshadi." Bu fikr qadriyatlarining inson hayotidagi yo'naltiruvchi rolini yaqqol ifodalaydi.

Qadriyatlar tushunchasi zamonaviy ilmiy adabiyotlarda ham keng o'rganilgan.

Amerikalik sotsiolog Milton Rokeach qadriyatlarni inson xulq-atvori va hayotiy maqsadlarini belgilovchi barqaror e'tiqodlar tizimi sifatida izohlaydi.

Uning fikricha, "qadriyat — bu inson uchun muayyan xulq-atvor yoki hayotiy maqsad boshqalariga qaraganda ustunroq ekanligiga bo'lgan qat'iy ishonchdir." Ushbu ta'rif qadriyatlarining shaxs qarorlarini shakllantirishdagi muhim rolini ko'rsatadi.

Qadriyatlar insonning ichki e'tiqodlari va ma'naviy mezonlari sifatida uning kundalik faoliyatida namoyon bo'ladi. Inson turli hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilayotganda aynan o'z qadriyatlariga tayanadi. Masalan, halollik qadriyati insonni adolatli qaror qabul qilishga undasa, mas'uliyat qadriyati jamiyat oldidagi burchni his qilishga yordam beradi. Shu sababli qadriyatlar shaxsning axloqiy xulq-atvorini tartibga soluvchi muhim mexanizm hisoblanadi. Shaxs kamoloti jarayonida inson ma'lum ijtimoiy muhitda yashaydi, turli tajribalarni o'zlashtiradi va ijtimoiy munosabatlarga kirishadi. Ana shu jarayon davomida inson o'zining qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Shaxsning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy faolligi ko'p jihatdan uning qadriyatlariga bog'liq bo'ladi.

Psixolog Gordon Allport qadriyatlarni shaxs motivatsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, "qadriyatlar shaxsning butun hayot faoliyatini yo'naltiruvchi ichki kompas vazifasini bajaradi." Bu fikr qadriyatlarining inson hayotidagi muhim psixologik ahamiyatini ko'rsatadi. Haqiqatan ham qadriyatlar insonning hayotiy yo'lini belgilab beruvchi ma'naviy yo'riqnoma vazifasini bajaradi.

Qadriyatlarining shakllanishida ijtimoiy muhit muhim rol o'ynaydi. Inson jamiyatda yashar ekan, u turli ijtimoiy institutlar ta'sirida bo'ladi. Oila, ta'lim muassasalari, madaniyat, an'analar va ommaviy axborot vositalari insonning qadriyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, oila qadriyatlar tarbiyasining eng muhim manbai hisoblanadi. Bolaning axloqiy qarashlari, kattalarga munosabati, jamiyatga bo'lgan qarashlari oilaviy tarbiya jarayonida shakllanadi. Shu sababli oilada shakllangan qadriyatlar insonning butun hayoti davomida uning xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek xalqining milliy qadriyatlar tizimida oila muqaddas institut sifatida qaraladi. Ota-onaga hurmat, kattalarga ehtirom, mehr-oqibat, sabr-toqat, halollik va mehnatsevarlik kabi fazilatlar o'zbek oilalarida muhim tarbiyaviy mezon hisoblanadi. Bu qadriyatlar asrlar davomida shakllanib, xalqning ma'naviy merosi sifatida avlodlardan-avlodga o'tib kelmoqda. Shu bilan birga jamiyat taraqqiyotida ham qadriyatlar muhim integrativ omil hisoblanadi. Har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi umumiy qadriyatlar tizimiga tayanadi. Agar jamiyat a'zolari umumiy qadriyatlarga amal qilsa, ijtimoiy munosabatlar barqaror bo'ladi va jamiyatda hamjihatlik muhitini shakllantirish mumkin bo'ladi.

Mashhur sotsiolog Emile Durkheim jamiyatning barqarorligi umumiy qadriyatlar tizimiga bog'liq ekanligini ta'kidlab, shunday yozadi: "Jamiyatni birlashtirib turuvchi kuch — bu umumiy e'tiqodlar va qadriyatlardir." Ushbu fikr jamiyat hayotida qadriyatlarining integrativ rolini aniq ifodalaydi.

Bugungi globallashuv davrida qadriyatlar masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Internet, ommaviy axborot vositalari va migratsiya jarayonlari turli madaniyatlarning o'zaro ta'sirini kuchaytirmoqda. Bu jarayon bir tomondan madaniy almashinuvni rivojlantirsa, ikkinchi tomondan ayrim milliy qadriyatlarga tahdid solishi mumkin. Shuning uchun ko'plab davlatlar milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirish masalasiga katta e'tibor qaratmoqda.

Masalan, UNESCO tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlarga ko'ra, dunyoda madaniy meros va qadriyatlarni saqlashga qaratilgan 1000 dan ortiq xalqaro loyiha amalga oshirilmoqda.

Bu esa qadriyatlarni saqlash masalasi global miqyosda muhim ekanligini ko'rsatadi.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlik ham muhim masalalardan biridir. Milliy qadriyatlar har bir xalqning tarixiy tajribasi va madaniy merosi asosida shakllanadi. Til, urf-odatlar, an'analar va marosimlar milliy qadriyatlarning asosiy ko'rinishlari hisoblanadi. Umuminsoniy qadriyatlar esa butun insoniyat uchun umumiy ahamiyatga ega bo'lgan g'oyalardir. Inson huquqlari, tinchlik, erkinlik va bag'rikenglik shular jumlasidandir.

Mashhur faylasuf Immanuel Kant inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida baholab shunday yozadi: "Insonni hech qachon vosita sifatida emas, balki doimo maqsad sifatida ko'rish lozim". Bu fikr inson qadr-qimmatining umuminsoniy qadriyat sifatidagi ahamiyatini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, qadriyatlar inson hayotining ma'naviy poydevorini tashkil etadi.

Ular shaxs kamoloti, oila mustahkamligi va jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Qadriyatlar insonning dunyoqarashi, axloqiy mezonlari va ijtimoiy faoliyatini belgilaydi. Shu sababli yosh avlod tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un holda singdirish muhim ahamiyatga ega. Oila, ta'lim muassasalari va jamiyat hamkorligida olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar orqali qadriyatlar tizimini mustahkamlash mumkin. Faqat qadriyatlarga tayangan jamiyatgina barqaror rivojlanishga erishib, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A. Aksiologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Allport G. Pattern and Growth in Personality. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1961.
3. Aristotel. Nikomax axloqi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011.
4. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. – New York: Free Press, 1995.
5. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Sharq, 2004.
6. Ibn Sino A.A. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 2004.
7. Kant I. Axloq metafizikasining asoslari. – Moskva: Nauka, 2005.
8. Rokeach M. The Nature of Human Values. – New York: Free Press, 1973.
9. UNESCO. World Heritage and Cultural Values Report. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
10. Dilbar, K., Toshmurodova, M., Anormatovna, N. Y., Kazakovna, K. M., Babajanova, F. F., & Yusufvna, S. D. (2024, December). Quantitative Analysis and Algorithmic Enhancement of Semantic Coherence in Multi-domain Automated Information Processing Systems. In Conference on Internet of Things and Smart Spaces (pp. 128-139). Cham: Springer Nature Switzerland.
11. Xidirova, M. Q., & Raxmonqulova, D. D. (2025). TA'LIM TASHKILOTLARIDA RAHBARLIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI. Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal, 3(2), 72-75.

12. Qazakhovna, K. M. (2024). ORGANIZATION AND EVALUATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS BASED ON HEUTAGOGICAL APPROACHES. Eurasian Journal of Academic Research, 4(2-1), 178-189.